

УДК 94(100)“1914/1918”:[821.161.2.09(477.83/86):7.04-055.2]

М. С. Байдак

ЖІНОЧІ ОБРАЗИ З ЧАСУ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ У ВИСВІТЛЕННІ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ГАЛИЦЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

Світова війна 1914–1918 років стала ключовою темою для українських письменників Галичини, які були її сучасниками. У літературних творах, на тлі воєнних подій і в контексті стосунків з чоловіками, автори змальовували долі простих жінок – найчастіше селянок. У текстах показано переважно образ дружини/матері, яка проводить чоловіка/сина на фронт. Образ доньки з'являється в контексті проблем, які могли виникнути у зв'язку з темою насильства. Позитивно зображували письменники стосунки матері й сина, який був опорою, захисником і надією. Настрої й становище жінок у роки війни, як це показано в художніх текстах, змінювалися – від очікування, беспорядності, страждання до впевненості й самостійності. У чоловічих творах життя жінок в часі війни було пов'язане із захистом дому/господарства, сім'ї, турботою про дітей. Автори вказували на надмірну релігійність та інколи неосвіченість героїнь, які часто не хотіли бачити, що відбувається поза межами власного життя. Особливу увагу письменники звертали на сімейні відносини, порушували теми подружньої зради і позашлюбних дітей.

Ключові слова: Перша світова війна, жіночі образи, художня література, галицькі письменники.

Прочитання й тлумачення художньої літератури донедавна було винятково в компетенції літературознавців. Однак орієнтація історичних досліджень на життя “малої” людини (яка творила художні тексти, а одночасно зображувалась у них) спонукає до розширення сфери використання художніх текстів. Потребу залучати літературні тексти як повноцінне й самостійне історичне джерело зумовив також міждисциплінарний підхід у вивченні історії. “Художня література є специфічним джерелом, яке може використовуватися істориками для аналізу відповідної епохи, ілюстрації певних положень, для посилення емоційного сприйняття історичного матеріалу, а також у процесі вивчення епохи створення самого художнього твору, ідеології його автора, впливу на нього реалій сучасного його життя”, – у такий спосіб письменство як історичне джерело тлумачать автори посібника з джерелознавства [1]. Водночас треба пам'ятати, що художній текст є відображенням насамперед поглядів автора, тому будь-які узагальнення і висновки, зроблені на його основі, завжди будуть відносними.

Тема жіночих образів під час Першої світової війни у творах галицьких письменників не має помітної історіографічної бази. Дослідники роблять тільки перші спроби залучати художні тексти для відображення суспільних змін, які принесла війна. При тому вони звертають увагу головню на чоловічі аспекти війни, вказуючи на сюжети, які стосуються насамперед чоловіків та їх емоцій: “солдатська дружба, умови фронтового життя, дезертирство, відірваність від сім'ї й дому, бій за стратегічний вузол (міст, переправу, висоту)” [2, с.134]. Для аналізу художньої літератури як історичного джерела про війну використовують зазвичай твори західних письменників – Анрі Барбюса, Еріха Марії Ремарка, Арнольда Цвейга, Ернеста Хемінгуея [3, с.30]. Тему війни аналізують на прикладі творчості окремих письменників, виділяючи декілька тез/тем, поданих у тому чи іншому творі [4, 5, 6]. Мета цієї статті – виокремити жіночі образи в чоловічих текстах, які з'явилися під час чи як відголос Першої світової війни. Конкретні завдання дослідження полягають у тому, аби віднайти і проаналізувати твори галицьких письменників, з'ясувати структуру й зміст у них жіночих образів, місце жінки в часі війни очима освічених чоловіків того часу, визначити контексти, в яких у цих текстах фігурують жінки. До уваги взято твори українських письменників Галичини, які були помітними постажами у своєму середовищі, а часто й поза ним.

У Галичині злам у XIX–XX століть чи не єдиною можливістю “бути почутими” письменникам надавали періодичні видання “Зоря”, “Життя і слово”, “Літературно-науковий вістник”, які відводили сторінки для публікацій творів галицьких і наддніпрянських авторів. На протигагу цим виданням, головню “Літературно-науковому вістнику”, де “не можна було містити своїх творів за вподобанням”, виникло товариство без статусу й програми “Молода муза” [7, с.489]. Письменники-молодомузівці орієнтувалися на нову течію модернізму, протиставляючись тодішньому реалізму, виступали за “мистецтво заради мистецтва”. Так у Галичині розгорнулася своєрідна конкуренція між “старшими” й “молодшими” – Іваном Франком і письменниками з “Молодої музи”, які водночас визнавали, що Франко “сам один давав кількісно і якісно більше, ніж ціла “Молода муза” разом” [7, с.497]. Інших літературних товариств, де б літератори обмінювалися думками і творили згуртовані культурні напрями, у Галичині в той час не було. Перша світова війна стала переломним моментом для галицьких письменників. Збройне протистояння вимушено “об'єднало” галицьких письменників на тематичному підґрунті навколо антивоєнної прози. Водночас треба розуміти, що літературний процес у часі війни залежав також від політики влади – австрійської чи російської. На шпальтах газет вели дискусії про потребу серед населення друкованого слова, бо “для не одного книжка є тепер одинокою розрадою, [...] війна розбудила інтерес до читання, піднесла бодай дечим духовні потреби” [8, с.3]. Але через брак літературних працівників, видавництв, дорожнечу паперу й цenzурні обставини книговидавання відкладалося на сприятливіші часи. Тільки зрідка з'являлися друком твори окремих письменників. Вірші, невеликі новели, художні нариси друкували видання “Пресової квартири” – “Самохотник”, “Самопал”, “Бомба”, “Будучина”, а від 1918 р. часопис “Червона калина”.

“По війні, здається, полишить ся прихильність для книжки серед читачів, може навіть і збільшить ся, бо по примусових воєнних феріях не один охотно вернеть ся до культурних інтересів. Видавничий рух також оживить ся, бо наново вернуть ся до праці літературні сили, заняті тепер де инди, і знайдуть ся тут і там фонди на видавництва. Вже тепер не з одної сторони чути проєкти різних видань, до яких треба приступити по війні, вже оголошують ся більші і менші меценати, що годять ся вложити свої фонди у видавництва”, – такі передбачення щодо попиту і видавничої справи після війни висловлював у 1917 р. Іван Крип'якевич [8, с.3]. І справді, у повоєнний, чи радше міжвоєнний період, збільшилася кількість літературних об'єднань. Письменники, які воювали в лавах Українських січових стрільців (УСС), об'єдналися в 1922 р. в товариство “Митуса”, почали видавати однойменний часопис, в якому переважали твори на стрілецьку тематику. Фактично в той час автори гуртувалися за ідейними чи політичними орієнтаціями – до угруповання “Логос” належали представники католицької орієнтації, навколо “Літературно-наукового вістника” (відновив діяльність у 1922 р.) збиралися письменники націоналістичної орієнтації. Існували й “безіменні” товариства, представники яких гуртувалися довкола певних часописів. До прикладу, письменники прорадянської орієнтації об'єднувалися навколо видання “Нові шляхи” [9]. Стилем і поглядами вирізнялася літературна група “Дванадцятка”, представники якої намагалися творити урбаністичну літературу, орієнтувалися на західноєвропейські взірці, заперечували народництво й реалізм. Зібрання проводили в готелях і кав'ярнях, а до мистецтва ставилися як до предмету витонченої насолоди. Після війни частина письменників діяла на еміграції, творячи “державу слова”, оскільки про політичну державу не могло бути й мови [10, с.7]. Такий короткий огляд літературних процесів у Галичині показує, що Перша світова війна стала своєрідним поштовхом / переломним моментом для розвитку як видавничої справи, так і формування літературних напрямів і груп.

Час війни кожен галицький літератор прожив по-своєму. Серед авторів були ті, хто воював, як і ті, хто був далеко від лінії фронту. До австрійської армії були мобілізовані: народний учитель, громадський діяч Іван Садовий (Федорак, 1890–1954), письменник Микола Яцків (1873–1961), який у грудні 1914 р. потрапив у російський полон; письменник і журналіст Микола Матіїв-Мельник (1890–1947); а прозаїк, літературознавець, перекладач і редактор Осип Маковей (1867–1925) служив військовим кореспондентом і поштовим цензором. До легіону Українських січових стрільців добровільно вступили історик Микола Голубець (1891–1942) і літературознавець Олесь Бабій (1897–1975). Одним з організаторів УСС, а згодом військовим комендантом Львова часу Західно-Української Народної Республіки був Степан Шухевич (1877–1945). Прозаїк, видавець, педагог Микола Угрин-Безгрішний (1883–1960) був організатором “Пресової квартири” УСС. Адвокат, громадський діяч Марко Черемшина (Іван Семанюк, 1874–1927) був звільнений від військової служби і в часі війни мешкав з дружиною і батьками в селі Кобаки (тепер Івано-Франківська обл.). У рідному селі Великий Ходачків війну пережив і священник Тимотеї (Тимофій) Бордуляк (1863–1936). Для Василя Стефаника (1871–1936) початок війни співпав зі смертю дружини; він залишився з трьома дітьми, однак продовжував громадську діяльність. Орест Авдикович провадив учительську й громадську діяльність; через загострення туберкульозу в 1916 р. він залишив цю роботу, у 1917 р. лікувався у Відні, де за рік помер [11, с.26, 28].

Письменництво в часі війни не було основною сферою зайнятості чоловіків. Справді, військову чи професійну діяльність інколи поєднували з культурно-громадськими і літературними справами, але частіше за все (через брак часу) література таки відходила на другий план. Тому частина творів антивоєнного спрямування з'явилася уже після закінчення війни. Причиною відтермінування літературної діяльності був і низький заробіток від написання творів. Траплялися випадки, коли письменники залишалися за межею бідності й просили допомоги у громади: “Письменник, що наділював доси майже всі часописи фейлетонами, видав кілька своїх праць друком, знайшов ся в сих тяжких часах в крайній нужді. Примирає з голоду а що найгірше не має за що ані приодіти ся ані оплатити помешкань. Редакція нашої часописи звертають ся тому до Вп. наших читачів о які небудь найменші датки, щоби тим способом прийти в поміч бідному письменникови-старикови і улегчити його страшне положенє” [12, с.3].

Писати про війну стало тоді навіть модним. Своє завдання автори художніх текстів убачали в тому, щоби, з одного боку, мати можливість осмислювати реальність, а з іншого – зберігати пам'ять для майбутніх поколінь. Прозові твори мали переважно автобіографічний або ж близький до нього характер. Попри спільну ідейну спрямованість (засудження війни, боротьбу за мир), твори різнилися стилем і тематикою. Авторі використовували різні літературні жанри – оповідання, новели, фейлетони, романи. У творах чоловіки найбільше акцентували на солдатських буднях на передовій; засуджували несправедливість війни; писали про її братовбивчий характер; критикували владу (як австрійську, так і російську). Прозаїки демонстрували соціальні й економічні катаклізми, висвітлювали питання життя і смерті, добра і зла, грошей і насильства, творення і руйнування. Поряд з героїзмом завжди зображували драму воєнного часу, яка змушувала задуматися над вартістю людського життя.

Жіноча тематика не була центральною в чоловічих творах про війну. Головними героями були чоловіки в образах солдата, місцевого управителя, священника, учителя. Натомість жінки появлялись як героїні “другого плану”, як своєрідне тло, на якому розгорталися чоловічі історії. Найчастіше зображувані події в творах відбувалися в селі, тому їх героїнями ставали селянки різного віку. Тему інтелігенток (мешканок міст) – їх повсякденне життя і громадську діяльність – художня література здебільшого оминала. Можливо, це відбувалося тому, що письменники орієнтувалися на читачів-українців, які проживали в селах; також досвід і життя сільського люду, як вихідців з нього, був їм більше зрозумілий і близький. Художнім словом письменники прореагували на емансипацію жінок, зокрема появу жінок у війську. Відтак центральними героїнями біографічних п'єс стали Софія Галечко й Олена Степанів [13, 14].

Чоловіки-письменники накладали на літературних героїнь традиційні уявлення про місце жінки вдома й суспільстві, а сюжети шукали у власному чи побаченому досвіді співжиття з жінками. Жінок зображували крізь призму життя чоловіків (М. Яцків "Гермес Праксітеля") [15, с.102–103]. Письменники наголошували, що вдале створення сім'ї було вирішальним у житті чоловіка. Образ жінки робив літературного героя витривалим, допомагав переживати емоційні й фізичні перевантаження. На фронті персонажі-чоловіки жили спогадами про дружину й дітей. Для галицької антивоєнної прози характерними були образи доньки, дружини й матері. Саме з ними пов'язували почуття любові, надії, впевненості та спокою.

Однак ці образи – доньки, дружини й матері – розділити складно, а ще складніше виділити в них універсально-обов'язкові характеристики. Героїні того чи іншого твору різнилися між собою як зовнішніми, так і внутрішніми ознаками. Вони мешкали в різних населених пунктах, мали індивідуальний військовий досвід, контактували з різними людьми (солдатами), письменники наділяли їх відмінними темпераментами й емоціями. Священик і письменник Тимотей Бордуляк поділив жінок (в оповіданні "Татаре") на два типи – тих, котрі виконували чоловічу роботу, і тих, котрі сиділи й плакали: "[...] були такі баби, що самі йшли в поле, – орали, сіяли, волочили і робили всю хлопську роботу, – але то були винятки. Решта сиділи, і сумували, та й плакали" [16, с.141]. У творах окремо не акцентували на тій чи іншій ролі жінки; ці ролі радше перепліталися. У жінках бачили чиїхось доньок, дружин, матерів (а дівчата могли ними стати). Попри притаманну для галицького суспільства ідеалізацію постаті жінки і створення для неї "прийнятних" поведінкових меж, деякі письменники показували жінок у звичному буденному житті; поведінка й дії цих героїнь не завжди були взірцевими. Однак такий тип жінок у прозі був скоріше винятком. Здебільшого їх такі співвідносили з бажаним досконалим взірцем.

Що об'єднувало жінок у породженій війною галицькій українській прозі? Насамперед, спільні проблеми, які привнесла війна у вкореному й зрозумілому житті місцевого населення. Війна викликала шокуючу реакцію в жінок. Спочатку вони не уявляли життя після мобілізації на фронт чоловіків. Письменник і адвокат Степан Шухевич передав відчуття безпорадності й трагізму під час відправлення чоловіків до війська: "[...] жінки стояли на воротах з заложеними руками і з горя непритомними очима дивилися кудись у безвісти. Нещастя прийшло так ненадійно, що не було навіть часу заплакати" [17, с.7]. У творі "Мобілізація" показано жінок, які боялися не так за себе, як за дітей, котрі залишилися без батька: "як вернули жінки до хати, як глянули на дрібні діточки, як почули порожнечу в хаті, то гірко заридали: та це ж він на війну пішов. А я його прощала і навіть мені не здавалося, що це вже війна. [...] Що я тепер бідна сирітка з тим дробом буду робити" [17, с.8]. Через відсутність чоловіка "щось урвалося в житті молодої жінки, тріснула струна сподівань веселих, гаразду бажаного" [18, с.7]. Письменник Микола Матіїв-Мельник словами героїні Катерини говорив: думали, що "то лиш на хлопів війна, на бабів також війна" [18, с.7]. Для жінок самотність і відповідальність за сім'ю й господарство стали власною війною в тилу.

Самі ж чоловіки – герої літературних творів – сприймали й оцінювали своє перебування у війську порізно, залежно від індивідуальних обставин. Кожний, хто "лишив дома жінку і більше або менше число дітей, кожний з них лишив або своє господарство або ремесло" [17, с.42], не вірили, що війна триватиме довго, сподівалися на швидке повернення додому, аби допомогати рідним. На початку війни персонажі творів розуміли жінок як таких, які самостійно не впораються з домашнім господарством у селі. З огляду на уявлення про жіночу безпорадність, чоловіки переживали "що ж там мої будуть робити. Хто їм пристаріється на зиму" [17, с.9]. З певним романтизмом ставилися до війни молоді хлопці без сім'ї, які добровільно зголошувалися до війська. Однак старші товариші вважали, що це поспішний крок, бо "молоде – дурне. Піп на казані сказав, пани в газетах написали, тай молоде послухало. Зачекайте місяць-два, побачите, як їм оголошення буде боком лізти" [17, с.9]. Без страху до війни ставилися чоловіки, які не мали сім'ї. Так, старший стрілець Стратійчук з "Мобілізації" вирізнявся балакучістю, бо "що йому за біда. Не лишив ні жінки ні дитини. Не було про що роздумувати, не було за чим банувати" [17, с.8].

Популярною в галицькій прозі була тема жіночої невірності. У часі війни перелюб став масовим: і навіть попри різкий громадський осуд, у деяких випадках до нього ставилися поблажливо. Зраду розглядали в різних контекстах – суспільному, особистому (реакція чоловіка, родини й самої жінки), релігійному. Від консервативного галицького середовища важко було приховати подружню зраду. Відтак перелюб безапеляційно ставав справою не лише самої жінки та її родини, а й усієї громади: "[...] моя мати стояла два дні коло одвірка, а мої сестри сльозами прали пелінки байстрюкові. А батько не входив тижнями до хати [...] Піп у церкві прокляв мене, люди минали мене. І я лиш тому не скочила в Дунай, бо мій байстрюк шовковими очима сміявся до мене" (новела "Гріх") [19, с.196]. Відносини з чужим чоловіком означали осуд з боку батьків, зневагу від чоловіка, ганьбу серед односельців. А зраду жінки-українки з російським офіцером сприймали як зраду національним інтересам: "то твій чоловік обтіскує з себе воші та тягне гармату з болота, а ти свою дитину кинула в мене на постіль, як сука, та футишся з московським офіцером. Сидиш з ним в колясках, як пава, люди ховаються від твоїх поїздів, а їх колеса їдуть по через моє серце" (В. Стефаник "Мати") [19, с.196]. Траплялося й доброзичливе ставлення до покриток: "Я викупаю твою дитинку, а ти подумаш, ти молода і заробиш на нього. Не цокай чолом у мій поріг, а сідай на постелі і проси бога за свою дитинку" (В. Стефаник "Вовчиця") [19, с.195].

Як персонажі галицьких письменників ставилися до невірних дружин і чужих дітей? Героїні-зрадниці вбачали у чоловіках деспотів, готових до фізичної розправи: "як чоловік встане, тото буде ці довгі кіски обмотувати коло своїх рук, тото буде волочити моє біле тіло попід лави та попід сішки. А потім притягне до порога, і тіло лишиться в хаті, і голова бризне до хорім, аби кров з неї пси лизали. Так, суко, будеш покутувати гріх!" [19, с.196]. Однак чоловіків, які б відмовилися від дружини й позашлюбної дитини, у творах не знайдемо. Вони приймали реальність такою, якою вона була, переконували дружин, що зможуть

прогодувати ще одну дитину. Здебільшого героїні відмовлялися від допомоги чоловіка, йшли з дому, приставали на життя покритки [19, с.198]. Письменники показували багатозначність війни, яка змушувала змінювати погляди. Головний персонаж у творі С. Шухевича “Також щастя” – Гриць Чинило – спочатку засудив дружину, яка народила шосту дитину від російського офіцера, і відмовився від неї. Але після указу відправити в тил усіх чоловіків, які мали більше п’яти дітей, передумав і вважав, що має добру дружину: “я все говорив, що вона мудра жінка. Що я нещасний бувби робив, якби вона не була собі придбала шостої дитини. Дай їй Боже здоровля – говорив Гриць Чинило, як в останнє виходив з каверни” [17, с.195]. Фактично в чоловічій прозі сформувався позитивний образ чоловіка-героя, який пережив війну, прийняв невірність дружини і знаходив сенс жити далі.

Словами своїх героїв письменники виправдовували зраду жінки: “Та що в тім злого, якби собі баба зайшла з яким файним, молодим хлопцем. Таж чоловіка не було три роки дома. А вони не з глини. І що комусь це пошкодить?” [17, с.185]. Економічні негаразди змушували жінок у такий спосіб заробляти на життя: “Слухай Степане. Там такий голод, що дівчата за пів комісняка цілу ніч кохаються” [17, с.143]. В окопах чоловіки обговорювали питання вірності, припускали можливість зрад, проте “бідні вояки дурили себе. Вони не хотіли про це і чути, що тоді діялося по їх селах. Коли вояк кривавився в боєвій лінії, його жінка брала за нього “засілки”, вбиралася з шовкові панчохи, лякеровані черевики і з молодими підпарубочими пропивала цей гірський гріш в місті по шиночках” [17, с.185]. Письменники не писали про невірних чоловіків-солдатів, а якщо хтось з героїв і “скавав у гречку”, то це не вважали гріхом [17, с.86]. Чоловіків зображували вірними сім’янами. На фронті вони намагалися відтворити сімейний побут: “Вояки в закопах жили парами. Не знаю, яку це мало причину. Можливо було це й тому, що кожний з них привик когось любити, кимсь турбуватися, над кимсь запопадитися. Це ставало просто потребою його душі. Тут не було ані жінки, ані дітей, ані давнього щирого товариша з молодецьких літ, тому зживалися, вояки по двох і жили із собою густо-часто навіть ліпше, як муж із жоною” [17, с.125].

У часі війни фактично дім кожної жінки був зайнятий чужими солдатами, тому господині у своїх домівках були наче невірніці. У побутовому плані жінкам часто вдавалося ладнати з представниками різних військ, однак вдома бракувало чоловічої руки: “одне нам було дуже прикро – що нема батька і брата, які пішли битися за Австрію, були від нас відгороджені непроханим муром” (Т. Бордуляк “Варочка”) [16, с.183]. Жінки були захищеними перед насильством. За відсутності чоловіків роль захисників, якщо слідувати за художніми текстами, перебирали місцеві інтелігенти. Так, у центрі твору Івана Садового “Танок смерті” – образ народного вчителя Ворона, діяльність якого розгорнулася на тлі воєнної дійсності. Письменник звернув увагу на те, що під час війни обов’язки інтелігента зростали, вимоги до його особистості посилювалися, адже саме в нього шукали захисту дівчата, які боялися наруги [20, с.546]. Чимало дівчат і жінок ставали жертвами солдатських “забав”: “обсіли хату, забрали коні, маржину, дріб та й доньку вінка збавили [...] А дівчина стогне, хоть би вони так стогнали. Розшебли мені дитину цигани чорні, розшеб би їм нетрудний їх діти, їх газдині, їх увесь рід і плід” (М. Черемшина “Бодай їм путь пропала”) [21, с.91]. Через осуд громади і власний шок від пережитого з’валтовані дівчата нерідко вдавалися до самогубства.

Українські художні тексти ставлять також національне питання. У національному плані жінки підтримують чоловіків – виявляючи лояльність до цісаря і водночас сподіваючись на власну державу. З цього випливали обов’язки жінок у часі війни: “Газдине, не лінуйся його (добровольця. – М. Б.) банушинов та кулешков похастувати! А ти, доню, не гидується жовнірові сорочку виполоскати! Пригостіте, приголубте цю нашу оборону, аби цісар радувався, аби Україна усміхнулася, аби наш край удержався!” (М. Черемшина “Перші стріли”) [21, с.76]. За російської адміністрації жінкам було легше знайти спільну мову з солдатами, ніж з владою; бракувало коштів на життя. Натомість з поверненням до Галичини австрійської влади, матеріальне становище покращилося: “У нас Австрія зачала гарно господарювати [...] жінкам виплачували відшкодоване за синів і чоловіків, які пішли на воюну, а їх позоставили самих бідувати, – так звані воєнні причинки, і платили гоїно цілими тисячами корон, і деякі баби понабирали тіко грошей, що самі не знали потім, що з ними робити” [16, с.220]. З’явилася в літературі й тема внутрішніх конфліктів між жінками, зокрема доноси за “москвофільство”, сварки за розміри відшкодувань тощо. Про міжнаціональні відносини автори писали рідко. Самуїл Агнон у творі “Гість із ночі” на прикладі українки, яка надала притулок єврейці, показував, що війна затирала етнічні й релігійні бар’єри [22, с.148].

Невіддільним атрибутом жіночого повсякдення була релігійність. Початок війни пов’язували з Божою волею, а також з астрономічними прикметами: “я ще на весну вам казала, що буде війна. Вона мусить бути, бо цього року припадає затьміння сонця” [17, с.10]. Єдиною розрадою за відсутності сільськогосподарських робіт була молитва: “Як я люблю сей Молитвеник. Я з тою книжкою рано вставала, а ввечері йшла з нею спати... У тім “Молитвенику...” я знаходила тоді, у війну, цілу потіху. Бо що ж я мала робити? Нічого, тільки молитися” [16, с.209]. Жінка зосереджувалася на розмові з Богом, покладаючи на нього й відповідальність за долю держави і власну безпорадність перед війною: “Я мала свій Молитвеник і тим жила, що в ньому містилося, – більше мені нічого не треба було. Тепер виджу, що мені треба молитися і за Україну, і за український народ” [16, с.214]. Аби помолитися за мобілізованих до війська чоловіків, жінки відвідували недільні відправи або йшли на відпустки до більших міст, зокрема Львова. До церкви вдягалися якнайкраще. Роль священника зросла, бо “коли вибухла війна, коли перед всіми стануло марево смерті, голоду і інших нещасть, вони всі (священник і парафіяни. – М. Б.) погодилися і полюбилися, як одна велика сім’я” (С. Шухевич “Непорозуміння”) [17, с.36]. Літературні твори акцентували на позитивних якостях попаді, готової за будь-яких обставин підтримати чоловіка-священника [17, с.37–38].

У творах галицьких письменників майже немає образів містянок. Тільки в Степана Шухевича (“Виступали”) мешканки міст показані в контексті проводів солдатів-селян на фронт: “посипалися на тих

молодих, селянських синів, з рук мійських дам, квіти, китиці квітів, море квітів. Прискакували незнайомі жінки і пхали в кишені хлопців тютюн, папіроски, ласощі” [17, с.14]. Єврейський письменник, вихідець з Галичини Шмуель Йосеф Агнон життя і настрої єврейок-містянок у роки війни бачив ще по-іншому. На прикладі пані Бах він змалював образ рухливої й емансипованої жінки, яка переїжджає з Бучача до Відня, де самостійно заробляє гроші на потреби родини. На відміну від українок, нерідко зображених у творах співвітчизників обмеженими й затурканими життям, Агнонова героїня поставала в образі жінки, яка вільно мислить і широко бачить світ: “вона навіть додумалась до того, що ця війна так швидко не скінчиться. Так, цісар керував військовою кампанією дуже мудро, та й кайзер німецький йому допомагав, але цар російський був не слабак” [23, с.216].

Образ матері в чоловічих текстах невіддільний від теми дітей. Автори (як-от М. Яцків в оповіданні “Душі кланяють ся”) описували нещасну долю жінок, які випроводжали синів на війну: “плач мамів виводив їх з села, а вони та заводять пісню. Співають про журбу, що їх звалила, з білих ніг звалила та край серденька як гадина веть ся” [24, с.9]. Матері з турботою ставилися до солдатів інших армій, сподіваючись на таку саму допомогу для сина. Чужі хлопці нагадували про рідних синів, викликаючи смуток: “Оця Марія, що ми в неї, дивіться, як задеревіла від вашого співу. Вона банує за синами, що два пішли до наших охотників, а найменшого взяли москалі на Сибір... Учені були всі, маєток за ними пішов великий. В селі ні одна мама так не банує за синами” (В. Стефанік “Марія”) [19, с.173]. Стосунки матері й сина, попри трагічність, характеризувалися розумінням, підтримкою будь-якого рішення і вчинку: “[...] душа у неї (матері. – М. Б.) росла як буйний вітер на широких шляхах, бо виділа, що її син іде воювати на те, щоби свою матір зробити господиною на батьківщині та звеселити дні її життя на старості літ. Благословила сина на славне діло і завітчала свяченим зіллям” [25, с.12]. Натомість доньки в художній літературі були для матерів джерелом клопотів. Їх треба було оберігати від солдатів, дбати про одяг і освіту. В Ореста Авдиковича читаємо: “Бодай дівки на світ не родилися; як суки, валяючись; одні закопані в землю, а другі по шинках з козаками. І нащо вони родяться на світ божий? І дурне, і пусте, ще і з вінком на голові” [25, с.166]. Матері були відповідальні за вибір чоловіка для доньки, що в часі війни було важкою справою [21, с.79]. Найменше хотіли бачити поряд з донькою солдата, бо “він нині влюбив би ся, а завтра мусів би забути. Піде на фронт, в огонь, та й про все забуде, а ти мусиш сидіти дома і про одно думати” [16, с.200].

Літератори зображували матерів під час війни як захисниць господарства: “[...] мама завше мало що не цілий день перебувала на кухні. Там они займалися цілим господарством, там приймали салдатів і ставили чоло всім можливим і неможливим випадкам, які могли зайти в часі війни в нашій кухні і обійстю, – одним словом, стояли на “фронті” [16, с.132]. Жінки були готові до самопожертви задля дітей, бо, “мовляв, я стара, а ви обоє молоді; мені вже все одно, а вам ще треба жити. То як має що бути – нехай вже на мені окропиться” [16, с.132]. Проте жінки не завжди мали кого оберігати. Війна змусила переосмислювати образ жінки-захисниці. У Стефаніковій “Марії” показано зруйнований дім, а головна героїня залишилася самотньою. Тепер вона мала оберігати не життя, а попелище – пустку, і оплакувати мертвих [19, с.166–173]. Сюжетів про відносини батька з донькою в літературних творах майже немає. Батька зображено винятково в контексті синівських історій. В окопах тати згадують і сумують за синами (С. Шухевича “Бідолаха”) [17, с.128]. Обов’язок батька стосовно доньки обмежено вибором “вдалої” пари, допомозі по господарству. Іноді війна робила неможливим спілкування між рідними: “дочка селянина і його поле було за границею, в іншій державі, а він тут бідив. Поки що дурна ворона мала більше волі, як чоловік” (О. Маковей “Границя”) [26, с.75].

Дитяче уявлення про війну В. Стефанік показав у творі “Діточа пригода”. У цій новелі через монолог головного героя автор окреслив психологічний стан дитини, розкрив дитячу захопленість реаліями війни, що була наслідком гри дорослих. В уяві дітей війна поставала як щось вражаюче, яскраве й фантастичне: “Аді, гармата, гу-гу-гу, але вона в людей не стріляє, лиш у церкву, або в хати, або в школу. Ти гармати аби-с не бояласи. Куля в неї така, як я, завелика, а колеса як млинські” [19, с.166–174]. Письменник наголосив на одномірності дитячого мислення: головний герой без жодного хвилювання відтворив те, що з ним трапилося: “Як умерла коло нас Іваниха, то єї дівки все голосили: мамко, мамко, де вас шукати, відки вас візирати... А ти не вмєш, а я хлопець, і мені не пасує голосити...” [19, с.174]. За буденність хлопчик сприйняв і смерть матері: “Ніби я знаю, куда вночі єї провадити? Ви вмирайте, а ми будемо коло вас, аж рано підемо” [19, с.173]. На дитину в часі війни письменники дивилися двояко: з одного боку, Василько показаний дитиною через безпорадність перед війною та її неадекватне сприйняття, а з іншого – він виступає “маленьким чоловіком”, оскільки намагається пристосуватися до обставин, опікується сестрою. Хлопчик відчував відповідальність за сестру, змішану зі спокосою влади над нею: “Я би тебе міг добре набити тепер, але ти вже сирота” [19, с.174]. Пізніше ця погроза прозвучала вдруге, проте вже не виражала відчуття влади, а швидше – безпорадності: “Насте, бігме, буду бити, що я тобі дам їсти?” [19, с.174]. Війна зруйнувала звичний ритм дитячого життя, кинула в доросле, самостійне життя задовго до повноліття, втягнула у реальність, в якій діти були змушені брати участь усупереч бажанню, аби тільки вижити.

Новою для літератури початку ХХ ст. стала тема жінок з фронту. Художніми засобами письменники відображали власне ставлення до жінок зі зброєю – переважно схвалення. У п’єсі “Софія Галечко” Микола Угрин-Безгрішний показав відмінність покоління і різне ставлення до ролі жінок. Тітка Софії Галечко засуджує рішення дівчини вступити до Українських січових стрільців, натомість батько переконалий, що жінка, як і чоловік має вирішувати самостійно: “Сьогодні не ті часи, щоб жінку вважати за домашню чічку, чи навіть домашній мебелі. Жінка здобуває собі знову щораз більші права, і так повинно бути. Рівність із чоловіками – оце й справедливість, оце й поступ” [14, с.13–14]. Вважали, що без “свідомого та ідейного жіноцтва України не буде” [14, с.18]. У п’єсі Олеся Бабія “Олена Степанівна” головна героїня перебувала в звичній

для неї воєнній обставині, вела дискусії з колегами, вказувала, що вона така "сама людина, як усі вояки, тому в битвах переживала хвилини слабості волі, духа, втоми і страху перед смертю" [13, с.50]. На прикладі своїх героїнь письменники показували, що участь бою була закономірною, виходила з освіти та національних переконань жінок. У текстах натрапляємо також на описи перешкод, з якими стикалися жінки в легіоні січових стрільців (нерозуміння рідних, труднощі у воєнному побуті, вимушене маскування під чоловіка, невиправдана героїзація тощо).

На тлі політичних, економічних, військових, загалом суспільних проблем, які принесла Перша світова війна і які намагалися літературними засобами зобразити галицькі письменники, тема жінки була другорядною, особливо порівняно з попередніми жвавіми дискусіями про напрями жіночої емансипації. Фактично жіночі сюжети в літературі на якийсь час суттєво поступилися чоловічим. Чоловіча проза представляла жінок як необхідний елемент чоловічого життя, бо вони були уявною (іноді реальною) надією і підтримкою чоловікам на фронті. Автори показували героїнь максимально наближено до реального повсякденного життя в часі війни – без ідеалізації чи героїзації. Утім, літературний образ жінки був пов'язаний насамперед із сім'єю, дітьми й домом. Галицькі письменники звертали увагу на релігійність українок і водночас закидали їм вузькість світогляду. Це не перешкоджало авторам співчувати жінкам (через надмір проблем, які вони були змушені самотійно вирішувати, а також втрату найрідніших – батька, чоловіка, сина), захоплюватися їхньою здатністю до самопожертви, терплячістю. По-різному письменники ставилися до подружньої зради. Жіночу невірність здебільшого засуджували, тоді як чоловічу на війні виправдовували.

Змальовані чоловіками-письменниками жіночі образи з часу війни розширюють уявлення про повсякденні практики, бачення світу тогочасною людиною, мотиви її дій. Зрозуміло, що чоловіки накладали на героїнь власні уявлення – наділяли персонажів рисами тих жінок, яких знали особисто або про життя яких довідалися з розповідей знайомих. Іноді в літературних творах жінки розповідали самі про себе або одна про одну (наприклад, у Бордуляковій "Варочці" героїня Маринка Дубенська сама описувала події в селі під час війни). Література є важливим (а інколи й ключовим) джерелом у дослідженні жіночих історій. Крім традиційних образів матері / дружини / доньки, відображених у спогадах, щоденниках чи листах, у художніх творах чоловіки-письменники порушували теми, які були табуовані в консервативному галицькому суспільстві. Саме через художні тексти тоді чи не вперше порушено проблему насильства над жінками, про яку відкрито не говорили ні чоловіки, ні самі жінки. Окреслена в статті проблематика не вичерпує пізнавального потенціалу народжених на хвилі Першої світової війни художніх текстів, а навпаки відкриває нові дослідницькі перспективи. Насамперед вони можуть стосуватися порівняльних контекстів, зокрема національних: українсько-польських чи українсько-російських відносин, а також у плані порівняння галицьких жіночих образів з літературними образами українок у Російській імперії – героїнь творів Кліма Поліщука, Степана Васильченка чи Теодосія Осьмачки.

Джерела та література

1. Історичне джерелознавство: Підручник / Я. Калакура, І. Войцехівська, С. Павленко та ін. – Київ: Либідь, 2000. – 486 с.
2. Погорелов О. Художня література як історичне джерело для вивчення деяких аспектів історії Першої світової війни // Проблеми історії України XIX–XX ст. (Київ) – 2005. – Вип. 9. – С. 131–135.
3. Панасюк К. Художня література як джерело вивчення гуманітарного досвіду Першої світової війни // Перша світова війна у військово-історичному вимірі (до 100-річчя події): Збірка матеріалів Міжнародного наукового форуму 26–28 червня 2014 р. – Львів: АСВ, 2014. – С. 30–32.
4. Костиря Б. Перша світова війна та національна революція 1917–1921 рр. у символічній прозі Кліма Поліщука // Бахмутський шлях (Луганськ). – 2010. – № 1–2. – С. 137–140.
5. Гнатюк М. Тема війни у творах Тимофія Бордуляка // Українське літературознавство (Київ). – 2013. – Вип. 77. – С. 279–284.
6. Стеф'юк І. Перша світова війна у творчості Марка Черемшини // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. – 2015. – № 1. – С. 268–276.
7. Рудницький М. Від Мирного до Хвильового. "Що таке "Молода Муза"? – Дрогобич: Відродження, 2009. – С. 487–500.
8. Крип'якевич І. Література щоденного життя (На повоєнні теми) / Іван Крип'якевич // Діло (Львів). – 1917. – Ч. 5. – 6 січня.
9. Лучук І. Українська література міжвоєнного Львова. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zbruc.eu/node/36163>
10. Ільницький М. Українська літературознавча думка XX століття: навчальний посібник. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – 352 с.
11. Нахлік Є. Орест Авдікович – письменник, літературознавець, педагог / Євген Нахлік; відп. ред. І. Лучук; Львів. від-ня Ін-ту л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Львів, 2001. – 92 с.
12. Оповіді // Діло (Львів). – 1918. – Ч. 3. – 3 січня.
13. Бабій О. Олена Степанівна. П'єса в одній дії / Олесь Бабій. – Чикаго: Накладом "Самостійної України", 1966. – 75 с.
14. Угрин-Безгрішний М. Софія Галечко. Драма з життя УСС / Микола Угрин-Безгрішний. – Рогатин; Київ: Вид-во "Журавлі", 1941. – 62 с.
15. Яцків М. Вибране / Михайло Яцків. – Львів: Книжково-журнальне вид-во, 1957. – 437 с.
16. Бордуляк Т. Невідомі твори / Тимотей Бордуляк / Упор.: Т. Бордуляк; наук. ред., вступ. ст. і комент. М. Шалати. – Львів: ПАІС, 2011. – 428 с.
17. Шухевич С. Гіркий то сміх. Воєнні пригоди / Степан Шухевич. – Львів: "Новий час", 1930. – 200 с.
18. Матіїв-Мельник М. Кризь дим і згарь / Микола Матіїв-Мельник. – Львів: Накладом і друком вид. с-ки "Діло", 1928. – 53 с.
19. Стефанік В. Вибране / Василь Стефанік / Упор. В. Лесина, Ф. Погребенник. – Ужгород: Карпати, 1979. – 390 с.
20. Садовий І. Безіменні плугатарі: Повісті, п'єси / Упор. та передм. Т. Виноградник. – Київ: Веселка, 2003. – 591 с.
21. Черемшина М. Карби. Новели / Марко Черемшина / Ред. Г. Сингаївська. – Київ: Дніпро, 1973. – 212 с.
22. Левченко О., Жадан О. Тема єврейсько-українського співжиття у творчості нобелівського лауреата з Галичини Самуїла Агнона // Вісник Тернопільського державного технічного університету. – 1996. – № 1. – С. 144–152.
23. Агнон Ш. Нічний постоялець: роман / Пер. з англ. В. Горбатська. – Харків: Фоліо, 2012. – 735 с.

24. Яцків М. Жовнірські оповідання / Михайло Яцків. – Скрантон: Вид-во Просвітньої комісії Руського народного союзу, 1916. – 71 с.
25. Авдиківич О. Ой у рідному краю та на дикому полі. Містерія на Різдво 1914. Ладом оповідання // Орест Авдиківич. – Перемишль: Коштом т-ва "Народний базар" в Перемишлї. З печатні греко-католицької капітули, 1918. – 152 с.
26. Маковей О. Вибране / Осип Маковей. – Київ: Вид-во "Школа", 2008. – 192 с.

Baydak M. S. Women's images since the Great War in the reporting and interpretation of Galician writers
The World War 1914–1918 was a key topic for the Ukrainian writers of Galicia, who were her contemporaries. In the literary works the authors depicted the fate of ordinary women (mostly peasant) against military events including the context of communications with men. The character of wife/mother, who accompanies husband or son to the front is shown in the texts. The character of daughter appears in the context of problems that could arise in connection with the subject of violence. Writers represented positively the relations of mother and son, who was a defender, support and hope. The mood and conditions of women during the war, as it was shown in fiction, varied from expectations, helplessness, and misery to confidence and independence. In the men's works the life of women in time of war was associated with the protection of houses/farms, families, caring for the children. The authors pointed to the excessive religiosity and sometimes ignorance of heroines who often did not want to see what was happening outside their own life. The writers also pointed special attention to family relations, raised the themes of adultery and extramarital children.
Key words: *The First World War, women's images, fiction, Galician writers.*

Байдак М. С. Женские образы со времени Великой войны в освещении и интерпретации галицких писателей
Мировая война 1914–1918 годов стала ключевой темой для украинских писателей Галичины, которые были ее современниками. В литературных произведениях, на фоне военных действий и в контексте коммуникации с мужчинами, авторы изображали судьбы простых женщин – чаще всего сельских. В текстах показано преимущественно образ жены/матери, которая провожает мужа/сына на фронт. Образ дочери появляется в контексте проблем, которые могли возникнуть в связи с темой насилия. Положительно изображали писатели отношения матери и сына, который был опорой, защитником и надеждой. Настроения и состояние женщин в ходе войны, как это изображено в художественных текстах, изменялось – от ожидания, беспомощности, страдания до уверенности и самостоятельности. В мужских произведениях жизнь женщин во время войны была связана с защитой дома/хозяйства, семьи, заботой о детях. Авторы указывали на чрезмерную религиозность и иногда безграмотность героинь, которые часто не хотели видеть, что происходит вне собственной жизни. Особое внимание в произведениях писатели обращали на семейные отношения, затрагивали темы супружеских измен и внебрачных детей.
Ключевые слова: *Первая мировая война, женские образы, художественная литература, галицкие писатели.*